

**АГОТА
КРИСТОФ**

**ГРУБИЙ ЗОШИТ.
ДОКАЗ.
ТРЕТЯ БРЕХНЯ**

ТРИЛОГІЯ

**ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2013**

Прибуття до Бабусі

Ми приїхали з Великого Міста. Цілу ніч були в дорозі. У Мами червоні очі. Вона іде з великою коробкою, а ми двоє несемо по валізці (там наш одяг), а ще грубезний Батьків словник, який передаємо один одному, коли руки терпнуть.

Ідемо повільно. Бабуся живе далеко від вокзалу, на іншому кінці Містечка. Ні трамваїв, ні автобусів, ні машин. Лише кілька армійських вантажівок їздять туди-сюди.

Перехожих мало, в Містечку тихо. Чути, як ми ступаємо; між нами, посередині, йде Мама; не говоримо.

Перед хвірткою до Бабусиноного саду наша Мама наказує:
— Чекайте тут.

Трохи постоявши, ми заходимо до саду, за будинок, сідаємо навпочіпки під вікном, з якого долинають голоси. Мамин:

— У нас тепер нема чого їсти. Нічого не лишилося. Ні хліба, ні м'яса, ні овочів, ні молока. Я вже не можу прогодувати їх.

Інший голос:

— То ти й згадала про мене? Через десять років. Не приїздила, не писала.

Мама відповідає:

— Ви знаєте чому. Через батька. Я його любила.

Інший голос:

— Отож, а тепер згадала, що в тебе і мати є. Приїхала і про-
сиш тобі допомогти.

— Для себе я нічого не прошу. Я лише хочу, аби мої діти
пережили війну. На Велике Місто вдень і вночі скидають бом-
би, продуктів не лишилося. Дітей вивозять у села, до родичів
чи й до чужих, аби вивезти.

Інший голос:

— То треба було й тобі відправити їх до чужих, аби вивезти.

Мамин голос:

— Це ж ваші онуки.

— Онуки? Та я їх не знаю. Скільки їх там?

— Двійко. Хлопчики. Близнятка.

— А інших ти куди поділа? — запитує другий голос.

— Яких інших?

— Сучки зазвичай приносять по четверо-п'ятеро цуценят.
З них лишають одне або двійко і топлять решту.

І лунає дуже гучний регіт. Мама не відповідає. В неї знову
запитують:

— А хоч батько в них є? Ти заміж не вийшла, наскільки
мені відомо. На весілля не запрошувала.

— Вийшла. Він на фронті. Уже півроку жодної звістки.

— То можеш лаштувати надгробок.

Знову регіт, Мама плаче. Ми вертаємося до хвіртки.

Мама виходить з будинку зі старою жінкою і говорить
до нас:

— Це ваша Бабуся. Деякий час, до кінця війни, житимете
в неї.

— Може, це й надовго. Але вони в мене працюватимуть, не
переймайся. Тут харчі теж з неба не падають, — кидає Бабуся.

— Я надсилатиму вам гроші. У валізах одяг, а у картонці — простирадла і ковдри. Малі, будьте розумничками. Я вам писатиму.

Вона обіймає нас і йде плачучи. Бабуся знову голосно регоче:

— Простирадла, ковдри! Білі сорочки і лаковані черевики! От я вже вас навчу життя!

Ми показуємо Бабусі язика. Вона регоче ще нестримніше і ляскає себе по стегнах.

Бабусин дім

Від околиць Містечка до Бабусиного дому йти п'ять хвилин. Далі лише курний шлях, який невдовзі впирається у шлагбаум. Заходити за нього не можна, на варті стоїть солдат. У нього є бінокль і кулемет. Коли йде дощ, вартовий ховається у будці. Ми знаємо, що за огорожею і деревами секретна військова база, а далі — кордон з іншою країною.

Навколо Бабусиного дому сад, крізь який низинкою біжить річечка. Далі починається ліс.

У саду ростуть овочі та плодові дерева всіх видів. У садибі також є курник, кролятник, свинарник та хлівець для кіз. На одній зі свиней, найгладшій, ми намагалися проїхатися верхи, але не всиділи.

Овочі, фрукти, кролів, курчат і качок Бабуся відносить на ринок, так само як і курячі та качині яйця і козячий сир. Порсят продає різнику, який платить готівкою, але частково і шинкою та копченою ковбасою.

Є ще собака, щоб не потикалися злодії, і кіт — щоб відлякувати мишей та пацюків. Його не можна годувати, він повинен постійно бути голодним.

Ще у Бабусі є виноградник по той бік дороги.

До будинку потрапляєш через кухню. Вона велика і тепла. Цілий день горить вогонь у натопленій дровами печі. Біля вікна — широчезний стіл і лави по кутках. На цих лавках ми спимо.

Двері з кухні ведуть до кімнати Бабусі, але вони завжди замкнені на ключ. Туди заходить лише вона, ввечері, коли лягає спати.

Є ще одна кімната, до неї можна зайти не з кухні, а прямо з саду. Там живе офіцер-іноземець. Двері так само замкнено на ключ.

Внизу — погріб, в якому багато всіляких наїдків, а під дахом — горище. Бабуся туди не піднімається після того, як ми надпиляли сходи; вона тоді впала й забилася. Вхід на горище точнісінько над дверима до кімнати офіцера. Ми залазимо по канату. Там, на горищі, ми зберігаємо зошит, Батьків словник та інші речі, які доводиться ховати.

Невдовзі ми виготовляємо ключ, який підходить до всіх дверей, і просверджуємо дірки в підлозі мансарди. Завдяки наявності ключа ми вільно заходимо до кімнат, коли залишаємося вдома самі, а через дірки можемо підглядати за офіцером і Бабусею, і ніхто ні про що не здогадується.

Бабуся

Бабуся — це мама нашої Мами. Поки ми не приїхали до неї жити, ми й не знали, що мама нашої Мами ще жива.

Ми називаємо її Бабусею.

Люди її називають Відьмою.

Сучими дітьми називає нас вона.

Бабуся низенька і худа. Вона носить на голові чорну хустину. Вбирається у темно-сірий одяг і старі армійські черевики. Коли тепло, вона ходить боса. Обличчя в неї вкрите зморшками, темними плямами і бородавками, з яких росте волосся. Зубів у неї не залишилося, принаймні їх не видно.

Вона ніколи не вмивається. Щось з'ївши або випивши, витирає рот кутиком своєї хустини. Білизни Бабуся не носить. Коли їй треба помочитися, вона присідає будь-де, розчепірює ноги і мочиться на землю, задираючи спідницю. Звісно, не в домі.

Бабуся ніколи не роздягається. Ми дивилися на неї ввечері в її кімнати. Вона знімає спідницю, а там ще одна. Знімає кофтинку, а під нею інша. Отак вона і спить. І хустку з голови не знімає.

Удень Бабуся говорить мало, а ввечері бере з полиці пляшку і п'є прямо з горлечка. Трохи згодом заходиться розмовляти мовою, якої ми не знаємо. Це не та мова, що нею говорять іноземні військові, а зовсім інша.

Цією незнайомою мовою Бабуся щось у себе запитує і сама відповідає. Інколи вона сміється або дратується і кричить. Врешті, мало не завжди, вона починає плакати, хитаючись іде до своєї кімнати, падає на ліжку, і вночі довго ще чути ридання.

Обов'язки

Ми повинні допомагати Бабусі, інакше вона не годує нас і не впускає на ніч до будинку.

Спочатку ми її не слухаємося. Спимо в саду, їмо фрукти і сирі овочі.

Вранці, до схід сонця, ми бачимо, як Бабуся виходить на двір. Вона до нас не говорить. Іде годувати кролів, свиней та дробину, порається біля кіз, відводить їх на берег річки

і прив'язує до дерева. Потім поливає город, збирає фрукти й овочі, навантажує ними візок, а ще кладе туди курку або качку зі зв'язаними лапами та повний кошик яєць і ставить маленьку клітку із кроликом.

Вона іде на ринок, штовхаючи перед собою візок, низько схиливши голову під накинутим на тонку шию ременем. Бабуся похитується, їй важко. Вона ледве втримує рівновагу, коли натрапляє на вибоїни чи камінці, але крокує далі, по-качиному вивертаючи ноги. Іде до міста, на ринок, жодного разу не зупиняючись, не випускаючи з рук візок.

Вдома вона готує суп із овочів, які не продала на ринку, а з фруктів — варення. Обідає; потім у неї сієста на винограднику, вона спить годину, прокидається і працює, а якщо там немає роботи, повертається додому. Рубає дрова, ще раз годує тварин, приводить з пасовиська кіз, пореається біля них, іде до лісу збирати гриби і хмиз, готує сир, сушить гриби та квасолі, консервує овочі, знову поливає город, впорядковує запаси в погребі і таке інше, аж поки не стемніє.

На ранок шостого дня, коли вона виходить із дому, город уже полито. Ми приймаємо в неї з рук важкі цебра з пійлом для свиней, відводимо кіз на берег річки, допомагаємо навантажити візок. Коли Бабуся повертається з ринку, ми саме пиляємо дрова.

За обідом вона каже:

— То ви зрозуміли. Дах над головою і харч потрібно заробляти.

Ми відповідаємо:

— Річ не в тім. Працювати важко, але нічого не робити і дивитися, як працює інша людина, ще важче, тим більше коли це стара людина.

Бабуся регоче:

ЗМІСТ

Грубий зошит	3
Доказ.....	117
Третя брехня.....	267